

УДК 373.3.091.212:808.5(045)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-1.26>**О. В. Петрик**старший викладач кафедри початкової освіти
КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
Запорізької обласної ради

РИТОРИЗАЦІЯ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовується необхідність запровадження риторизації початкової мовної освіти як педагогічної інновації, зважаючи на окреслені Державним стандартом початкової загальної освіти (2018) очікувані результати мовно-літературної галузі. Наголошується, що риторизація передбачає переосмислення предмета і способів його викладання, організації освітнього процесу як повноцінного ділового спілкування за канонами риторики, активізацію пізнавальної діяльності процесу навчання засобами діалогу.

Порушено проблему актуальності формування уявлення про мовленнєві жанри у старшому дошкільному і молодшому шкільному віці; опанування мовленнєвими жанрами: подяка, привітання, співчуття, вибачення та іншими, що сприятиме інтеграції дитини в соціум і комфортному перебуванню в ньому.

Визначено формування й розвиток мовної особистості вчителя, свідоме володіння засобами педагогічної комунікації для управління пізнавальною діяльністю учнів та їхнім особистісним розвитком, організацію професійного спілкування членів педагогічного товариства і репрезентацію професійних цінностей у публічному мовленні як умови формування риторичної культури вчителя і учня початкової школи.

У статті наголошено на необхідності моделювати урок за правилами риторики: визначення змісту, добір мовного матеріалу для уроків української мови (тексти, дидактичні матеріали), вибір форм, методів, прийомів роботи, завдань, вправ (із техніки мовлення, підготовки, творчі, імітаційні, аналіз конкретних ситуацій), дидактичних ігор, інтерактивних методів, стратегій критичного мислення: «Мозковий штурм», «РАФТ», «Взаємні запитання», «Ромашка Блума», «Кейс», «Мікрофон», «Шість капелюхів мислення»; групові форми роботи (інсценізація прослуханих чи колективно складених казок, оповідань). На часі дослідження риторизації сучасного уроку української мови в початковій школі, розроблення його змісту і технологій проведення.

Ключові слова: риторизація, лінгвориторична діяльність, риторизація мовленнєвого розвитку, мовленнєві жанри.

Постановка проблеми. Реформування освіти в Україні відбувається в контексті освітніх систем країн Євросоюзу. Концептуальними параметрами сучасної освіти визначено особистісну і компетентнісну орієнтацію, людино(дитино)центричність, інтерактивність, проєктивність, рефлексивність тощо. Мовно-літературна освіта України передбачає розвиток національно свідомих, духовно багатих і комунікативно активних громадян. Саме мова є найважливішим засобом спілкування членів соціуму. Кожна людини повинна володіти словом, доступно і грамотно висловлювати думки, а отже презентувати себе співрозмовникам. Нова українська школа покликана забезпечити ефективну підготовку мовної особистості учня, сформувати його комунікативну компетентність.

Державний стандарт початкової загальної освіти (2018) серед загальних очікуваних результатів мовно-літературної галузі визначає взаємодію з особою, яка усно сприймає і використовує інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях.

Конкретні очікувані результати, якими повинна володіти дитина:

1) виокремлює необхідну інформацію з різних усних джерел, зокрема медіатекстів, для створення власного висловлювання з конкретною метою;

2) визначає та обговорює цілі, основні ідеї та окремі деталі усної інформації; пояснює зміст і форму текстів, зокрема медіатекстів, пов'язує, зіставляє із власними спостереженнями, життєвим досвідом, враховує думки інших осіб;

3) висловлює своє ставлення до усного повідомлення, простого тексту, медіатексту, обґрунтовує думки, спираючись на власний досвід; визначає позицію співрозмовника, погоджується з нею або заперечує її;

4) висловлює власні погляди, підтверджує їх прикладами, враховує думки інших осіб; дотримується найважливіших правил літературної вимови, висловлюючи власні погляди;

5) обирає вербальні та невербальні засоби спілкування, доречно використовує їх для спіл-

кування та створення простих медіатекстів відповідно до комунікативної мети; використовує у власному мовленні засоби художньої виразності;

б) використовує у власному мовленні формули мовленнєвого етикету [3].

Очевидним є те, що реалізація змістових ліній «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовні явища» типових освітніх програм має на меті навчити учнів правильно, змістовно і комунікативно доречно створювати власні висловлювання, свідомо сприймати висловлювання інших, вдало розпочинати спілкування, успішно його підтримувати і завершувати.

Лінгвістична діяльність молодших школярів передбачає:

- дослідження мовних одиниць та явищ;
- усвідомлення їх істотних ознак;
- розуміння особливостей функціонування цих явищ та одиниць.

Нині в контексті впровадження педагогічних інновацій у освітній простір Нової української школи говорять про риторизацію шкільного курсу української мови, яка розглядається як впровадження елементів риторики у вивчення всіх розділів мови, формування мовної й риторичної особистості школяра, культури його мовлення, комунікативної й риторичної компетентностей [8, с. 80].

Мета статті – обґрунтувати необхідність запровадження риторизації початкової мовної освіти як педагогічної інновації.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «риторизація» був вжитий С. Мінеєвою. За висловом Н. Голуб, він означає процес «пересмислення предмета і способів його викладання, організації освітнього процесу як повноцінного ділового спілкування за канонами риторики», «активізацію пізнавальної діяльності процесу навчання засобами діалогу» [2, с. 42].

Такий «підхід» (І. Кучеренко) чи «технологія» (В. Ницета) до засвоєння української мови молодшими школярами зумовлює організацію навчального процесу загалом і моделювання уроку української мови зокрема таким чином, щоб забезпечити сприятливі умови для навчального спілкування із залученням всіх учнів до практичної продуктивної чи репродуктивної комунікації, найбільш наближеної до навчальних і життєвих реалій.

«Риторизація, – зауважує І. Кучеренко, – підтримує й відображає високі стандарти мовної освіти і має такі основні складники:

1. Максимальна мовленнєва практика.
2. Підпорядкування лінгвістичної теорії інтересам розвитку мовлення.
3. Мотиваційна готовність до комунікативно-мовленнєвої діяльності.
4. Зацікавленість і усвідомлення значущості риторичної освіченості.

5. Особистісно-орієнтована спрямованість навчального процесу.

6. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя й учнів.

7. Раціональне поєднання традиційних та інноваційних методів.

8. Використання риторично яскравих засобів» [35, с. 69].

На нашу думку, варто говорити про риторизацію мовленнєвого розвитку школярів, не обмежуючись лише вивченням теоретичного матеріалу української мови. Мовленнєвий розвиток здійснюється у процесі вивчення усіх предметів освітніх галузей початкової школи. Риторизація мовленнєвого розвитку учнів потребує ознайомлення з основними категоріями риторики ще на першому рівні україномовної освіти (логос – єдність слова і думки, етос – морально-етична поведінка оратора як закон, пафос – це інтелектуальна, волюва, емоційна переконаність промовця у тому, як можна керувати емоціями власними і аудиторії).

За правилами риторики необхідно дібрати зміст, основними складниками якого є теоретичний матеріал, що підлягає засвоєнню; уміння і навички, які слід сформувати; вправи, які практично будуть застосовані у навчальному процесі (вправи з техніки мовлення, підготовчі, творчі, імітаційні, аналіз конкретних ситуацій, дидактичні ігри, стратегії критичного мислення: «Мозковий штурм», «РАФТ», «Взаємні запитання», «Ромашка Блума», «Кейс», «Мікрофон», «Шість капелюхів мислення»); форми організації навчальної діяльності учнів (індивідуальні, парні, групові).

Саме початковий етап мовної освіти відкриває найбільш сприятливі можливості для організації змістовної та цікавої ігрової пізнавальної діяльності учнів. Ігрова діяльність передбачає використання таких засобів: слово, говоріння, слухання, взаємодія з іншими, діалог, вербальна і невербальна взаємодія; моделювання та імітація поведінки і мовлення; рольова поведінка, рольове перевтілення; змагальність. Приклади риторичних ігор та аналіз засобів ігрової діяльності з погляду співвіднесення зі смислами процесів риторизації наводить В. Ницета [9, с. 259–266].

Лише цілеспрямована діяльність забезпечуватиме формування у школярів умінь вибудовувати своє мовлення за правилами етосу, пафосу та логосу. Риторизація стосується не лише мовлення учасників педагогічної взаємодії. На думку В. Ницети, риторизація стосується і педагогічного спілкування. Щодо останнього слід усвідомлювати, що вчитель мусить турбуватися не лише про мовленнєву вправність, а й раціональність, етичність і впливовість кожного свого слова навіть на рівні організаційних і звичайних дисциплінарних моментів [11, с. 27–40].

Риторична діяльність передбачає формування таких вмінь:

- аналізувати різні обставини спілкування, враховувати їх (адекватна мовленнєва поведінка);
- створювати власні висловлювання, вирішуючи риторичні завдання;
- вибирати значущу інформацію з висловлювання, виділяти головне, інтерпретувати інформацію.

Лінгвориторична діяльність (риторизація мовно-літературної освіти) молодших школярів можлива за умови формування риторичної культури вчителя і учня (Таблиця 1). Риторична культура, на думку О. Залюбінської, є складним цілісним поняттям, яке поєднує у собі культуру мовлення у традиційному розумінні, аспекти культури мислення, психологічної культури, сценічної майстерності, риторичну етику, поняття про імідж мовця. Основою риторичної культури вона визначає наявність у людини теоретичних знань із риторики [4, с. 14].

Таблиця 1
Умови формування риторичної культури вчителя і учня

Вчителя	Учня
формування й розвиток мовної особистості вчителя	розуміння звернення і реагування на них відповідно з функціональним завданням спілкування
свідоме володіння засобами педагогічної комунікації для управління пізнавальною діяльністю учнів, їхнім особистісним розвитком	вступати і підтримувати діалог
організація професійного спілкування членів педагогічного товариства	дотримання культури діалогу
репрезентація професійних цінностей у публічному мовленні	підвищення рівня мовного розвитку
	свідомий вибір мовного матеріалу для публічних виступів різних жанрів, інших видів спілкування

Проблему навчання мови, розвитку риторичних вмінь і навичок учнів розглядали у своїх наукових доробках сучасні лінгводидакти Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Ладиженська, Л. Мамчур, А. Курінна, С. Омельчук, М. Пентилюк, Г. Сагач, Л. Скуратівський, І. Хом'як, Г. Шелехова та інші. Окресливши актуальність процесу формування риторичних вмінь на більш ранньому етапі розвитку мовлення школярів, вони розглядають необхідність пропедевтичного введення риторичних елементів на уроках мови, починаючи з 5-го класу загальноосвітньої школи, класифікуючи їх як уроки розвитку комунікативних вмінь і навичок, що беззаперечно відповідає вимогам часу і завданням мовної освіти в Україні.

На жаль, нині шкільна риторика ще не отримала статусу обов'язкового навчального пред-

мету, а риторизаційні процеси не мають належної методологічної підтримки. З огляду на те, що освітні дошкільні заклади успішно працюють над розвитком лінгво-риторичних умінь і навичок у дітей дошкільного віку [9], необхідним є забезпечення наступності у формуванні мовно-риторичної особистості дитини.

У парціальній програмі «Формування лінгво-риторичної компетентності дітей старшого дошкільного віку» увага зосереджується на «азбуці спілкування», «мовленнєвому етикеті», «техніці мовлення», «мовленнєвих жанрах». На нашу думку, формувати уявлення про мовленнєві жанри у дошкільному і молодшому шкільному віці надзвичайно важливо, оскільки цей напрям природно інтегрується з культурою поведінки і спілкування, з необхідністю дитини бути активною і успішною у соціумі.

Актуальним є ознайомлення із мовленнєвими жанрами: подяка, привітання, співчуття, вибачення тощо. Ф. Бацевич розглядає «мовленнєвий жанр» як «типовий спосіб побудови мовлення в конкретній ситуації, призначений для передавання певного змісту; розгорнуту мовленнєву побудову, яка складається із певної кількості мовленнєвих актів, у яких комунікативний намір кожного мовця підпорядкований його стратегії й тактиці» [1, с. 225].

Сучасна парадигма освіти передбачає моделювання навчальної ситуації так, щоб дитина була в активній позиції, в діяльності – то слухала, то спостерігала і досліджувала, то наслідувала, імітувала, творила. Починати відкриття нових знань варто з мотивації пізнавальної і мовленнєвої діяльності: створення проблемних ситуацій, пошуку відповідей на проблемні питання тощо. Важливість знань полягає не у накопиченні, а в можливості з їх допомогою розв'язувати життєві проблеми. Необхідно вчити дітей бачити багатоваріантність виконання завдання. Комунікативні ситуації передбачають врахування особливостей співрозмовників, мети спілкування, добір засобів.

Реалізувати сучасні ідеї реформування початкового рівня мовно-літературної освіти можливо, зокрема, риторизацією освітнього процесу і мовленнєвого розвитку молодших школярів. У методичній системі сучасної початкової мовної освіти є спроби впроваджувати риторичну освіту. М.Д. Захарійчук, В.О. Науменко створили програму, підручники, методичні посібники курсу «Риторика. 1-4 класи». Для досягнення мети курсу автори визначають необхідність вирішення таких завдань:

- навчати ввічливо ставитися до співбесідника, цінувати й розуміти іншу точку зору;
- навчати дбайливо ставитися до слова, вміло й доречно використовувати його у власному мовленні;
- формувати уміння вербального й невербального мовлення;

– закладати підґрунтя свідомого творчого ставлення до спілкування [6].

Програма курсу за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів «Риторика. 1-4 класи» пропонує формувати риторичні знання молодших школярів за такими темами: «Риторика вчить красиво говорити», «Вимовляй звуки правильно», «Сила ввічливих слів. Вітання і побажання. Ввічлива відмова», «Слово втішає, заспокоює», «Постава», «Жести повинні бути красивими», «Міміка виражає душевний стан людини. Погляд. Очі. Даруй посмішку», «Слухай уважно, зацікавлено». «Виділяй голосом важливі слова», «Риторика вчить красиво говорити» та інші [6].

Перед учителями початкових класів, науковцями, методичними службами постають такі питання: «Що про риторику треба знати дітям?», «Як зробити урок риторично спрямованим?», «Як організувати процес навчального спілкування в учнівському колективі?», «Як заохотити і залучити до активної комунікативно-риторичної діяльності учнів?», «Які традиційні та інноваційні аспекти риторизації навчального процесу?». На часі дослідження риторизації сучасного уроку української мови в початковій школі, розроблення його змісту і технологій проведення.

Висновки і пропозиції. Отже, риторизацію початкового курсу української мови й процесу мовленнєвого розвитку учнів початкової школи вважаємо перспективною інновацією, оскільки цілеспрямоване й планомірне її впровадження сприятиме формуванню й розвитку здібностей, комунікативної та риторичної компетентностей молодших школярів. Глибоко переконані, що активне запровадження риторизаційних процесів стане дієвим кроком для подальшої трансформації й модернізації початкової мовної освіти, що є нагальною вимогою часу.

Список використаної літератури:

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології : навч. посіб. / Флорій Сергійович Бацевич. К. : Академія, 2006. 248 с.
2. Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі : монографія / Н.Б. Голуб. Черкаси : Брама-Україна, 2008. 400 с.

3. Державний стандарт початкової загальної освіти. Режим доступу: <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/5a8de25e1504c877583228.doc>.
4. Залюбінська О.Б. Педагогічні засади формування риторичної культури особистості. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.referat.allserver.ru/?i=4139736>.
5. Кучеренко І. Риторизація сучасного уроку української мови: зміст і шляхи реалізації / І. Кучеренко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2013. Випуск 45. С. 76–73.
6. Науменко В.О. Риторика. 1-4 класи / В.О. Науменко, М.Д. Захарійчук // Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативний складник Типових навчальних планів / Упор.: Л.Ф. Щербаківа, Г.Ф. Древаль. Тернопіль : Мандрівець, 2009. С. 5–32.
7. Науменко В.О. Урок риторики в початкових класах / В.О. Науменко, М.Д. Захарійчук // Початкова школа. 2010. № 3. С. 21–24.
8. Ницета В.А. Інноваційний аспект риторизації шкільної мовної освіти / Ницета В.А. // Розвиток науки педагогіки та психології в сучасних умовах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 28-29 жовтня 2011 року). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2011. С. 80–81.
9. Ницета В.А. Риторичні ігри як засіб риторизації шкільної мовної освіти. Проблеми сучасної педагогічної освіти: Серія: Педагогіка і психологія : зб. ст. Ялта : РВВ КГУ, 2013. Вип. 41. Ч. 6. С. 259–266.
10. Розвиток лінгво-риторичних вмінь і навичок у дітей дошкільного віку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pedvistavka.at.ua/publ/2015_ko_pochatkova_ta_doshkilna/doshkilna_osvita/rozvitok_lingvoritorichnikh_umin_ta_navichok_u_ditej_doshkilnogo_viku_molodsha_serednja_i_starsha_grupa/46-1-0-1501.
11. Урок української мови в парадигмі компетентнісного підходу: здобутки та перспективи : матеріали регіонального науково-практичного семінару 23 березня 2011 року / Відп. ред. В.А. Ницета. Бердянськ : БДПУ, 2011. 112 с.

Petryk O. Rhetorization of language and literature education of primary schoolchildren

The article substantiates the need to introduce the rhetorization of primary language education as a pedagogical innovation according to the expected results of the language and literature branch, given by the State Standard of Primary General Education (2018). It is emphasized that the rhetorization involves rethinking the subject and its teaching methods, rethinking the organization of the educational process as a full-fledged business communication according to the canons of rhetoric, activation of cognitive activity of the learning process through a dialogue.

The problem of the urgency of forming an idea of speech genres in senior preschool and primary school age is raised; mastery of speech genres: gratitude, greetings, sympathy, apology, etc., that will contribute to children's integration into society and a comfortable stay in it. The formation and development of the teacher's language personality, conscious mastery of pedagogical communication tools for managing students' cognitive activity and their personal development, organization of professional communication of pedagogical society

members and representation of professional values in public speech are determined as conditions for forming rhetorical culture of teachers and primary school student.

The article emphasizes the need to create the lesson according to the rules of rhetoric: definition of content, selection of language material for Ukrainian language lessons (texts, didactic materials), choice of forms, methods, techniques, tasks, exercises (preparatory, creative, imitation, analysis of specific situations), didactic games, interactive methods, critical thinking strategies: "Brainstorming", "Cross-questioning", "Bloom's Chamomile", "Case", "Microphone", "Six Hats of Thinking"; group forms of work (staging of listened or collectively composed fairy tales, stories).

Key words: *rhetorization, linguistic rhetorical activity, rhetorization of speech development, speech genres.*